

Ihor Sribnyak

ORCID: 0000-0001-9750-4958

Kijowski Uniwersytet im. Borysa Grinczenki

i.sribniak@kubg.edu.ua

Maryna Paliienko

ORCID: 0000-0002-9098-1142

Kijowski Uniwersytet Narodowy

im. Tarasa Szewczenki

mpaliienko@knu.ua

«Союз українок» у таборах інтернованих вояків Армії УНР в Польщі (1921-1922 рр.): основні напрями діяльності

The Union of Ukrainian Women in the Internment Camps for the UPR Army Soldiers in Poland (1921-1922): Main Activities

Streszczenie:

Artykuł przedstawia główne kierunki pracy obozowych oddziałów „Związku Ukrainek” (grupy kobiece) w obozach internowanych ukraińskich żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w Polsce w latach 1921-1922. Ich członkowie opiekowali się przede wszystkim chorymi i niepełnosprawnymi żołnierzami a także kobietami i dziećmi. Dzięki wysiłkom organizacji kobiecych możliwe stało się złagodzenie sytuacji najsłabszych grup internowanych, a w szczególności – dzieci (niemowlęta i małe dzieci), którym zorganizowano minimalnie akceptowalne dla ich wieku wyżywienie, a także zapewniono całodzienną opiekę w wyspecjalizowanych placówkach utworzonych przez „Związek Ukraińskich Kobiet”. Wszystko to stało się możliwe dzięki pomocy organizacji charytatywnych, które nie szczędziły wydatków na cele charytatywne, każdorazowo niosąc pomoc kobietom i dzieciom przebywającym na stałe w obozach.

Słowa kluczowe: Związek Ukrainek, obóz, internowani żołnierze ukraińscy, kobiety, darczyńcy, Polska.

Abstract:

The article discusses the main activities of the units of the Union of Ukrainian Women in the internment camps for the UPR Army soldiers in Poland in the years 1921-1922. Most importantly, the members of the union nursed sick and disabled Ukrainian soldiers, as well as women and children. Thanks to their efforts, the living conditions of the most vulnerable camp residents (in particular, children, including infants and toddlers) were improved. For example, the Union of Ukrainian Women ensured a minimum nutrition supply for that group along with daycare in special institutions established by the union. All of this was possible thanks to the support of charity organizations, which spared no expense, always coming to the aid of women and children who permanently resided in the camps.

Keywords: the Union of Ukrainian Women, camp, Ukrainian interned soldiers, women, benefactors, Poland.

1. Вступ

Попри те, що обставини перебування інтернованих вояків-українців у таборах Польщі вже довгий час перебували у полі уваги як польських¹, так і українських² істориків, дана дослідницька проблема до сьогодні залишається порівняно мало розробленою. Практично у всіх донедавна опублікованих розвідках, у т.ч. й монографічного характеру, присутність жінок у таборах була висвітлена лише фрагментарно, так само бракувало системності у вивченні специфіки діяльності жіночих організацій (таборових філій «Союзу українок»).

І лише останнім часом у цій царині відбули позитивні зрушення, що були зумовлені посиленням інтересу до т.зв. жіночої історії (*women's history*). Насамперед належить згадати про статтю, предметом дослідження якої стали окремі сторінки життя та громадсько-професійної діяльності поручника Армії УНР лікаря Христини Скачківської-Сушко, яка з грудня 1920 р. – і до серпня 1924 р. перебувала в таборах інтернованих вояків-українців³. Особлива сторона таборового повсякдення українського жіноцтва була розкрита в ще одній публікації⁴. Безпосередньо цій тематиці була присвячена розвідка про головніші аспекти діяльності Союзу українок у таборі Щипіорно⁵.

¹ Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924*, Toruń 1997; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń 2001; О. Коляничук, *Українська військова еміграція у Польщі 1920-1939 рр.*, Львів 2000; О. Вішка, *Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження*, Львів 2002; J.J. Vruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924)*, Kraków 2000.

² І. Срібняк, *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.)*, Київ-Філадельфія 1997; М. І. Павленко, *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.)*, Київ 1999; Н. Сидоренко, *Національно-духовне самоствердження (у 3-х т.)*. Ч.ІІ.: *Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924, Київ 2000; І. Sribnyak, Encyklopedia jeniectwa: ukraiński Aleksandrów, Warszawa-Paryż 2018 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24208>); І. Sribnyak, Encyklopedia jeniectwa: ukraiński Łañcut, Warszawa-Paryż 2018, (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24320>).*

³ І. Срібняк, *Непоказна звитяга (кілька епізодів з життя поручника армії УНР, лікаря Христини Скачківської-Сушко, 1919-1925 рр.)*, „Наше життя”. Нью Йорк 2018, т. LXXV, ч.1 (січень), с.13-16. (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23484>).

⁴ І. Срібняк, *Інтимний вимір жіночого повсякдення в таборах інтернованих вояків-українців у Польщі (1921-1922 рр.)*, „Український історичний журнал”, Київ 2018, № 5, с. 46-57. (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24962>).

⁵ І. Срібняк, *«Біда дивиться зі всіх закутків, а злидні плодяться з кожною секундою...» (допомогово-харитативна діяльність «Союзу українок» у таборі Щипіорно, Польща навесні 1922 р.)*, „Наше життя”, Нью Йорк 2018, т. LXXV, ч.7-8 (липень-серпень), с.10-13 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24530>).

Як відомо, військова поразка Української Народної Республіки у двобой з більшовицькою Росією (листопад 1920 р.) призвела до переміщення у Польщу значної кількості громадян УНР, які з ідейних міркувань не могли залишатись на окупованих Москвою українських землях. Відтак за кордоном опинались урядовці державних установ УНР та вояки-українці, а також кількатисячна група біженців, яких не влаштовувала перспектива перебування в радянській Україні під постійною загрозою арештів та репресій. Разом з вояками Армії УНР у таборах інтернованих перебувала й невелика кількість українського жіноцтва – здебільшого дружин старшин та козаків, які весь час воєнних подій залишались в армійських обозах, працюючи в шпиталях, при штабах і різних службах Військ УНР.

Жінки особливо потерпали від побутової невлаштованості, недостатнього і часом неякісного харчування, нарешті – само проживання серед вояків в умовах таборової ізоляції впливало на них вкрай пригноблююче. Але попри це вона продовжували опікуватись власними дітьми, які в таборах були просто поставлені на грань виживання. Конечна необхідність забезпечити дітей хоча би мінімумом життєво потрібних їм продуктів та одягом змушувала жіноцтво до об'єднання для захисту своїх інтересів, бо тільки через свою власну організацію жінки мали можливість ефективно відстоювати свої права та дбати про своїх дітей.

Дуже важливим було те, що українські жінки вже мали готову для виконання цих завдань структуру – «Союз українок», товариство з власним статутом та досвідом харитативно-допомогової діяльності. І хоча налагодження роботи було значно ускладнено переїздами з табору в табір, хворобами активніших діячок Союзу, постійними змінами їх складу, а також «браком свідомого розуміння статуту і обов'язків» – вже на початку 1921 р. у таборах почали виникати його філії.

2. «Союз українок» в таборі Александрів Куявський

Однією з перших – вже на початку 1921 р. – жіноча організація (т.зв. «Комітет дам») заснувалась в таборі Александрів, де перебувало 95 жінок. Головою Комітету була обрана Клавдія Безручко (дружина начдива 6-ої Січової стрілецької дивізії Армії УНР генерала Марка Безручка), до складу його членів увійшли Зінаїда Будна (завідувачка кухнею для дітей, яка була улаштована заходами Британського допомогового комітету), хорунжий

Коновалець (секретар і рахунковий), Марія Рогульська і Марія Філіпович (відповідальні за переданий жінкам матеріал для пошивки потрібного таборовому жіноцтву одягу) . До складу жіночої організації належала й лікарка 46 куреня 6-ої Січової дивізії поручник Х.Сушко, яка попри свою інвалідність провадила в таборі активну громадсько-допомогову діяльність, підтримуючи контакти з благодійними організаціями⁶.

Комітет розпочав свою діяльність з налагодження контакту з Українським Червоним Хрестом (його представником у Александрові був санітарний референт табору, дивізійний лікар сотник Костянтин Морозовський). Також Комітет опікувався двома молодими мамами, які щойно народили дітей. Завдяки Британському комітету їм були видані комплекти пелюшок та дитячого одягу для немовлят, а також забезпечено додаткове харчування. Крім того комітет в різний спосіб допомагав ще й 11-м жінкам у таборі, які мали різний термін вагітності (від двох до 8,5 місяців) .

Для жіноцтва було розпочато пошиття теплих халатів та сорочок, що дозволяло хоча би мінімально забезпечити їх нагальні потреби взимку. Жінки працювали й для потреб таборового шпиталю – їх зусиллями було відремонтовано 40 ковдр та виготовлено 10 простирадл. Фактично всі вони працювали безоплатно, але часом отримували від Британського комітету винагороду тими речами, які ними й виготовлялись для суспільних потреб (сорочки та білизну). До пошиття одягу залучалась все більше таборового жіноцтва – які вбачали у цьому свій патріотичний обов'язок, а також й засіб для заробляння грошей (коли у таборі було налагоджено вишивання мистецьких речей – рушників, вишиванок, скатертей) .

Але скликати всіх жінок табору (загалом 69 осіб) на загальні збори для організації філії «Союзу українок» Комітетові не вдавалось в силу різних обставин. Насамперед на перешкоді цьому стояли дуже обтяжливі для жіноцтва умови перебування у таборі, а також індиферентність більшості жінок. Зрештою, загальні збори таборового жіноцтва відбулись тільки 10 червня 1921 р., і тільки тоді було ухвалено рішення про створення філії «Союзу українок» в таборі Александрів, яке відразу своїм наказом

⁶ Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim w latach 1918-1921 w: Zapiski Kyjawsko-Dobrzyńskie*, Włocławek 1987, т.VI (Historia), s.245; Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim 1918-1921 Aleksandrów Kujawski. Obózy jeńców i internowanych 1918-1921*, Toruń 2008, Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej), s.59, 61.

санкціонував начальник групи інтернованих Військ УНР генерал М.Безручко⁷.

Головою філії була обрана Надія Шраменко (дружина підполковника М.Шраменка), а її кількість членів-засновників філії становила лише 7 осіб. Прагнучи розшукати хоч якусь кошти для власної діяльності («самопоміч, захист і опіка дітей, хорих, інвалідів»), ініціатори його створення звернулись з проханням про матеріальну допомогу до варшавської філії Українського Червоного Хреста. Зокрема, вони просили передати до табору «підручники для навчання, книжки для дитячої бібліотеки», а також клопотались про поліпшення їжі для 30 дітей (віком від кількох і до 16 років) .

24 червня 1921 р. жіноча організація перебрала під своє управління загальнотаборовий «інтернат для малолітніх», який виник шляхом об'єднання двох дивізійних інтернатів. Штаб групи надав Союзу всю можливу допомогу, зокрема – призначив завідувача інтернату (хорунжий Хлюр) та вчителів (сотників Редька і Кучеренка, хорунжих Хлюра, Рудійчука, Вахнянина і урядовця Мельника). Вони мали провадити два класи в інтернаті, викладаючи дітям українську мову, арифметику, історію, географію, німецьку мову та латину, математику⁸. На цей час у складу інтернату перебувало 25 «малолітніх козаків»⁹.

У цій справі на допомогу Союзу також прийшло таборове представництво YMCA , яке організувало видачу дітям додаткових продуктів, про що жінки-українки зберігали «теплий спогад і вдячність сердечну». Крім того, у таборі постійно діяли й представники Британського комітету допомоги Польщі. Спорадичну гуманітарну допомогу жінкам і дітям надавали й інші харитативні організації. Так, зокрема, Американський Червоний Хрест передав до Александрова гуманітарний вантаж – близько 100 предметів дитячого одягу. Також гуманітарна допомога надійшла й від представництва французької благодійної місії .

Це було тим більш потрібне, що в таборі перебувало 14 малих дітей (віком від півроку до десяти років), крім того – вони народжувались й

⁷ British Committee for Refugees (BCR) – Британський комітет для біженців, благодійна організація, яка надавала гуманітарну допомогу в різних європейських країнах, у т.ч. членам сімей інтернованих вояків-українців у таборах Польщі.

⁸ ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.1, арк.49.

⁹ Докладніше про неї див.: І. Срібняк, *Непоказна звитяга (кілька епізодів з життя поручника Армії УНР, лікаря Христини Скачківської-Сушко, 1919-1925 рр.)*, „Наше життя”, Нью Йорк 2018, т.LXXV, ч.1 (січень), с.13-16 (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23484>).

в таборі (в родинях Попових, Ліпків, Галушків) . Крім того, влітку 1921 р. ще 13 жінок зі складу 4-ої Київської та 6-ої Січової дивізій очікували народження дітей¹⁰. Турботи вимагав й 31 підліток (віком від 12 до 17 років, одному виповнилось 18, ще одному 19), які були приписані до складу згадуваних дивізій, серед яких були сироти та напівсиріти¹¹. Нарешті, в таборі перебували родини з кількома дітьми: в родині Галушків було троє дітей – 4-х, 3-х років і двотижнєве немовля (станом на червень 1921 р.) .

Восени 1921 р. міжнародні організації продовжували в різний спосіб допомагати жінкам і дітям у таборі, зокрема у вересні ц.р. центральний офіс YMCA у Варшаві передав Александровській філії Союзу українок 120 коробок цукерок – «для розподілення поміж жінками і дітьми мешкаючими в таборі»¹². На початку жовтня 1921 р. благодійна фундація «Society of Friends» («Товариство друзів англо-американської місії надання допомоги Польщі») – після відвідування табору Александрів однією із своїх представниць (добродійки *Middlemore*) – призначила 117 тис. м.п.¹³ для закупівлі свіжого молока для дітей та жінок. З жовтня ц.р. до табору надійшов перший грошовий переказ від цієї організації – 80 тис. м.п., решта мала бути виплачена у кінці цього місяця. У супровідному листі за підписом Ричарда Чадбури (*Richard Cadbury*) містилось прохання підписати контракт на постачання молока з обраною для цього фірмою або підприємцем із розрахунку 20 літрів молока на день впродовж трьох місяців (за ціною один літр молока за 65 м.п.), а пізніше представити відповідну звітність на витрату цих коштів .

Але зробити буквально так, як це пропонували жертводавці, не видавалось можливим через відсутність оптових постачальників молока поблизу табору. З огляду на це управа Союзу українок була змушена звертатись до кількох дрібних продуцентів молока (приватних підприємців), витрачаючи при цьому дещо більші суми (фактично цих коштів вистачило на два місяця – вересень і жовтень). Слід відзначити, що ця допомога була дуже доречна, бо у цей час у таборі перебувало 87

¹⁰ ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.1, арк.50.

¹¹ ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.1, арк.51-52.

¹² ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.4, арк.167.

¹³ ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.4, арк.5-5зв., 40-40зв.; ф.2439, оп.1, спр.33, арк.87.

жінок¹⁴, гранично втомлених від багатомісячного перебування у таборі та турбот за власних дітей.

3. Жіноча організація в таборі Ланцут

На початку 1921 р. осередок «Союзу українок» (голова – Серафіма Пилькевич) заснувався й в таборі Ланцут, в якому перебувало 210 жінок¹⁵. Заходами його членів для інтернованого українського вояцтва організовувалось проведення різних культурно-мистецьких акцій, покликаний скріпити моральний стан таборян. Так, зокрема, 9 лютого 1921 р. у місці проживання родин інтернованих у місті Ланцут була влаштована літературна вечірка, на яку запрошено старшин-українців. Вечірка була покликана «полегшити духовий стан пригнобленого інтернацією вояцтва», а також «доказ иньшим, перебуваючим у Ланцуті народностям, великої єдності й моці духа українського народу»¹⁶. У подальшому «Союз українок» неодноразове влаштовував драматично-мистецькі вечірки (14 травня, 2 червня та ін.), в програмі яких були (одноактні театральні вистави, співи, декламації, танці; в антрактах для присутніх грав таборовий оркестр)¹⁷.

У травні 1921 р. «Союз українок» виступив з важливою ініціативою, запропонувавши заснувати курси українознавства для жінок, які постійно мешкали в таборі. Завданням цих курсів мало стати «перевиховання таборового жіноцтва в національно українському дусі», бо з їх числа багато хто заперечував українські національно-державницькі цінності. Тому ці плани викликали опір частини жіноцтва. За спостереженнями кореспондентів таборового видання «Промінь» – «наше жіноцтво ворожо ставиться до цих благих початків (українізувати їх – авт.) «да это чорт знает что» висловлюються деякі пані, «как можно забыть свой язык, на котором воспитывались и говорить на этой мовѣ, что нам дѣлать – придется удирать до коммунистов. Там будем страдать, хотя только материально, а тут...» .

¹⁴ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.33, арк.87; спр.34, арк.105 (наказ № 65 групі інтернованих Військ УНР у таборі Александрів від 24 червня 1921 р.).

¹⁵ ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.34, арк.107-107зв. (наказ № 67 групі інтернованих Військ УНР у таборі Александрів від 29 червня 1921 р.).

¹⁶ Young Men's Christian Association (YMCA) – Молодіжна християнська асоціація, благодійна американська організація, яка надавала гуманітарну допомогу в різних європейських країнах, у т.ч. полоненим та інтернованим у таборах.

¹⁷ ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.12зв.

Попри цей спротив «Союз українок» продовжував свою діяльність, зумівши об'єднати загальне жіноцтво іншою ініціативою – наданням гуманітарної допомоги дітям в таборі, і зокрема – сиротам. До цієї благородної справи у травні 1921 р. долучилось ще кілька таборових інституцій та громадських організацій (культурно-освітній відділ табору, відділення Українського Червоного Хреста, Британський комітет для біженців та YMCA), що уможливило відкрити для таборової малечі дитячий садок і початкову школу, а для сиріт – бурсу («пластунську команду»). Найголовнішим було те, що згадані організації завжди ставили на перше місце інтереси дітей, тому школа успішно розпочала свою діяльність, хоч забезпечення її роботи було пов'язане з подоланням значних труднощів, особливо в таборових умовах¹⁸.

Інформація про її діяльність міститься в рапорті (ч.22 від 12 червня 1921 р.) її завідувача хорунжого Семеніва, який був призначений на цю посаду в середині травня ц.р. Для роботи в ній було запрошено шість вчителів, які й проводили систематичні виклади для дітей. В окремому приміщенні діяла бурса (інтернат) для 30 сиріт, ще 10 дітей відвідували школу за вибором батьків. Дітям було забезпечено харчування, віднайдено для них потрібний одяг. Школа мала у своєму розпорядженні 100 примірників підручників та усього необхідного для навчання (зошити, олівці, папір та ін.), утримувала дитячу бібліотечку з кількох десятків книжок для дітей (завдяки дарунку генерала О.Пилькевича власної невеликої книгозбірні)¹⁹, налагоджено й дозвілля дітей. При школі була організована й переплетена майстерня (для опрацювання книг) .

Водночас хорунжий Семенів звертав увагу начальника культурно-освітнього відділу табору на те, що на його думку останнім часом «Союз українок» у ставленні до школи повадився дещо неадекватно. Проблема полягала в тому, що він «стремить повісити на дверях школи вивіску: „Школа С[оюзу] Укр[аїно]к”, стремить накинути «свою волю» як співробітничачим особам, так і організаціям, намагається всупереч з постановами Педагогічної Ради Школи й військовими розпорядженнями й наказами, що до Школи, – вмістити в обов'язок адміністрації школи все робити лише з дозволу й через „Союз Укр[аїно]к”. Це, на думку завідувача школи, «руйнувало й гальмувало шкільну справу, псувало взаємодію працівників», і цілком невідповідним було те, що інколи розпо-

¹⁸ ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.12зв.

¹⁹ ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.6, арк.21.

рядження Семеніва скасовувались в його ж присутності, а це «деморалізувало дітвору». З огляду на це він просив начальника культурно-освітнього відділу табору «ясніше означити як компетенції осіб та організацій при школі, так і кому і чім вона [школа] підлягає» .

Невідомо як на це звернення відреагував начальник культурно-освітнього відділу сотник І.Гончаренко, але та обставина, що «Союз українок» виконував у таборі значний обсяг роботи, і разом з іншими харитативними організаціями дієво допомагав таборовому театру і студентській громаді, очевидно ж була вагомішою ніж дійсні чи уявні непорозуміння між завідувачем школи та проводом гурту жінок²⁰. «Союз українок» став один із засновників «Спілки захисту рідної мови», що виникла при штабі Дієвої армії. Зусиллями членів Спілки, яка нараховувала 250 осіб, у таборі для широкого загалу таборян влаштовувалися систематичні виклади з української мови, літератури, історії, географії, малярства, музики й культури.

4. Філії «Союзу українок» у Вадовицях і Каліші

Жіноча організація у таборі Вадовиці утворилась у травні 1921 р. – коли сюди прибула Кам'янецька піша юнацька школа (начальник – генерал-хорунжий Микола Шаповал). Найбільше зусиль для цього доклала ініціативна група з числа дружин старшин Школи, в числі який була й Антонина Шаповал (дружина начальника Школи). До складу Союзу спочатку належало лише 13 жінок, які уповноважили А.Шаповал виступати в імені Союзу, «заступати його інтереси» та «отримувати як грошові, так і речові допомоги»²¹. Збираючи кошти від жертводавців, Союз надавав влітку 1921 р. обмежену гуманітарну допомогу найбільш нужденним категоріям інтернованих (насамперед – жінкам і дітям), а також долучався до розподілу продовольчої допомоги, яка надходила таборянам.

Напевно що Союз опікувався й тими жінками, які за станом свого здоров'я потребували особливого догляду та турботи. Про це свідчать подані у липні 1921 р. до Союзу дві ідентичні заяви від Марії Кобзарь і Мотрени Лещенко (обидві – дружини підхорунжих гарматної батареї 1-ї Запорізької дивізії), в яких вони просили про надання їм допомоги

²⁰ ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.6, арк.23, 25, 27.

²¹ ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.6, арк.18.

з огляду на восьмимісячний термін їх вагітності²². Щоправда, через відсутність будь-якої резолюції на цих заявах, можна тільки припустити, що прохання згадуваних жінок були підтримані А.Шаповал.

Справа в тім, що «Союз українок» розпоряджав лише мінімальними коштами, яких вистачало лише для задоволення окремих потреб дітей і підлітків табору, зведених у т.зв. «сотню малолітніх» (53 особи). В інших випадках Союз мав звертатись до благодійних організацій з проханнями про надання додаткової гуманітарної допомоги. Досить часто такі прохання були адресовані Українському Горожанському Комітету (УГок) у Львові, який неодноразово перераховував різні суми на ці потреби. Реагуючи на клопотання завідувача дитячої школи (рапорт ч.130 від 30 липня 1921 р.) «Союз українок» у серпні 1921 р. в чергове звернувся до цієї організації (просячи про надіслання білизни, одягу, підручників)²³.

На початку 1921 р. перші жіночі гуртки виникли в таборі Каліш, який у порівнянні з іншими місцями скупчення інтернованих українців мав найкращі побутові умови та харчове забезпечення. У цьому таборі перебувала й найбільша кількість українського жіноцтва: станом на 1 серпня 1921 р. – 369 жінок і дітей (загалом у Каліші у цей час перебувало 3752 вояків)²⁴. Спочатку такі гуртки створювались при дивізіях, які перебували у цьому таборі (2-га Волинська та 3-тя Залізна стрілецькі дивізії). Найбільшою проблемою для них залишалась майже повна відсутність коштів, необхідних для організації хоча би мінімальної допомоги потребуючим. Але завдяки допомозі місцевого осередку Українського Червоного Хреста жіночі гуртки, які вже об'єднались в одну організацію, а також окремі найбільш нужденні категорії таборян (діти, хворі вояки в шпиталях, інваліди) почали отримати різні суми грошової допомоги²⁵.

Крім того, істотну підтримку жінкам і дітям надавав вже згадувані харитативні організації – YMCA і Британський комітет для біженців. За згадками самих таборян – останній основну свою увагу звертав саме «на матеріальний бік справи, допомагаючи переважно жінкам і дітям видачею сніданків, деяких продуктів, одягу[...], культурної ж праці цілко-

²² ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.6, арк.21.

²³ ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.4, арк.34.

²⁴ Ці кошти були надані Міжнародним Червоним Хрестом з цільовим призначенням «для українців у Польщі» – *авт.*

²⁵ ЦДАВО України, ф.3526, оп.1, спр.4, арк.96.

вито не торкаючись», натомість УМСА навпаки «не відмовляючись від матеріальної допомоги, особливо хорим, найпильнішу увагу звернула на можливість допомоги моральної і тому культурно-освітня робота зайняла найчільніше місце» .

Важкі умови перебування у таборах на усьому загалі інтернованих, у т.ч. й на жінках, тим більше, що частина з них не мала стійких державницьких переконань, що пояснювалось низьким рівнем їх національної свідомості. Як і в інших таборах частина жінок не знала української мови, і більше того – не бажала докладати навіть мінімальних зусиль аби її засвоїти. Така ситуація привернула увагу таборового часопису «Наша зоря» (Ланцут), редакція якого жартома (і водночас із сарказмом) повідомляла про те, що у таборі Каліш *«українська команда в порозумінню з польською відчинила для старшинських жінок курси української мови і патріотизму. Лекції по останньому викладатимуть місцеві польки, у яких де котрі з малоросіянок добровільно почали вчитися, як треба любити свою батьківщину. Для популяризації рідної мови серед цієї численної по таборах кляси нашого суспільства (себто дружин старшинських) польська команда пустилась на такі хитрощі: всім дружинам старшин, а також їх дітям за десяток правдиво сказаних по українські слів, а також написаного на тій мові прохання буде видано пару жіночих панчо, кохту і сорочку[...]»*²⁶.

Водночас інша частина жінок – членів «Союзу українок» – активно долучалась до організації різних таборових культурно-мистецьких імпрез, брала участь у роботі таборового театру та хорів, влаштовувала карнавальні збори на потреби хворих. Участь жінок у будь-якій події додавала їй щирості та невимуженості – як це було під час приїзду до Калішу маршала Ю.Пілсудського (14 травня 1921 р.).

Попри те, що останнього більше цікавила тогочасна військова виправка розташованих тут частин Армії УНР, Ю.Пілсудський також відвідав таборову церкву, художню студію та таборовий театр, де «гуртком жінок інтернованих українців гостю був піднесений букет квіток, а від драматичного гуртка і хористів табору піднесені хліб, сіль і привітання». Таборовим хором для Ю.Пілсудського було виконано низку пісень та презентовано кілька танцювальних номерів у виконанні учнів школи національних танців .

²⁶ Ш.І. Благодійні чужоземні організації та шкільно-просвітня діяльність в таборах інтернованих Українців в Польщі в: „Український Сурмач, Щипіорно 1923, 6 травня, ч.51-52, с.7.

Зрештою, жінки табору найохочіше проявляли себе саме в мистецькій сфері, організовуючи різні музично-театральні вечірки. Так, зокрема, жіночий гурток» 3-ої Залізної дивізії проведення такої вечірки 4 лютого 1922 р. (в її програмі була вистава опери на три дії «Запорожець за Дунаєм» під режисурою Плевинського і танці. Такі імпрези проводились і в подальшому, («родинна вечірка» від української жіночої громади при Спільній юнацькій школі Армії УНР)²⁷.

5. Українська жіноча організація в таборі Щипіорно

Табір інтернованих вояків-українців у Щипіорно утворився пізніше усіх інших – восени 1921 р., і до нього були передислоковані частини Армії УНР з Александрова Куявського та Вадовиць. До об'єднання в рамках однієї організації жінок (155 осіб) у Щипіорно спонукала, насамперед, загальна ситуація в таборі – коли «біда дивиться зі всіх закутків, а злидні плодяться з кожною секундою». До того ж, саме на плечах жіноцтва лежав основний тягар опіки та виховання 78 дітей (у т.ч.: 14 – шкільного віку, 28 – дошкільного і 36 немовлят) – станом на 1 березня 1922 р.

На початку березня 1922 р. у таборі були проведенні збори членів «Союзу українок», на яких було обрано новий склад ради (управи) на чолі з Шраменко²⁸. Щоправда, вже невдовзі – через її тяжку хворобу – новою головою управи обирається Є.Мишківська. На перших зборах було також наголошено на нагальній потребі обов'язкового виконання «Союзом українок» власних статутних завдань в таборі Щипіорно, які, зокрема, передбачали: «1) опіку материнства, 2) дошкільне виховання, 3) опіку над сиротами, 4) опіку вдовами та осиротілими сім'ями, 5) боротьбу з проституцією, 6) опіку інвалідами-каліками, хорими, безпомічними, 7) всебічну поміч біженцям та їх родинам, 8) широку культурно-освітню і допомогову роботу». Тоді ж новообрана рада звернулась з проханням прийти «з допомогою моральною і по можливості[...] матеріальною» до голови Міжнародного Червоного Хреста, на яку потребували деякі категорії таборян²⁹.

Автори цього листа-звернення звертали його увагу на дуже тяжкі умови таборового існування для всіх інтернованих, але якщо діти-сиро-

²⁷ *Телеграми власної агенції. Каліш (через Ланцут і Вадовиці), „Наша Зоря”, Ланцут 1921, березень, ч.5 (посторінкова пагінація відсутня – авт.).*

²⁸ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.479, арк.13в., 35.

²⁹ ЦДАВО України, ф.3947, оп.1, спр.18, арк.35.

ти мали свого опікунську організацію в таборі (УМСА), то інваліди-каліки опинилась у найскладнішому становищі через цілковиту відсутність будь-яких матеріальних засобів для забезпечення їх найнагальніших потреб. Намагаючись хоч якось зарадити в їх майже безвихідному становищу, «Союз українок» долучився до облаштування «Хати інваліда» – притулку для «безруких, безногих, сліпих» інвалідів Армії УНР .

Але це був лише порожній барак, в якому планувалось хоч «в трохи поліпшених умовах» розмістити 40 інвалідів, які би тут «могли виддихати від тяжких своїх терпінь». Але для цього було необхідним забезпечити їх постільною та натільною білизною, відсутність якої гостріше відчувається каліками, бо вони не в стані, з причин фізичних, постійно прати одну сорочку, аби бути чистим». Крім того, для них конче необхідним було поліпшити харчування, «бо виснажені організми не в стані бути опорними каліцтву». Водночас конче необхідним було «дати калікам і зайняття, дати фах, дати надію не бути комусь тягарем, а й самому заробити на себе[...] а хоч цим зрівняти з сильними, здоровими і гордими». Отже, для інвалідів були потрібні школи-майстерні, забезпечення їх замовленнями та вихід їх продукції на ринок збуту³⁰.

Опіки потребували й хворі (через поліпшення їхнього харчування), а також – ті ж самі жінки. І хоча останнім надходила обмежена допомога від харитативних організацій, що діяли в таборі, але з огляду на тривале перебування у таборі жіноцтва – «біда збільшується», через що «нищатья рештки[...] одягу, бракне білизни, тим менше сил фізичних терпіти невігоди і недоїдання, бо організми виснажуються». Внаслідок цього до табору «завітав» плямистий тиф, яким перехворіли троє жінок в найтяжчих таборових умовах та за відсутності повноцінного харчування. Очевидно ж, що тільки тифом не вичерпувався весь перелік хвороб, на які страждали жінки, у листі-зверненні Союзу згадувалось і про «катар легенів, анемію, всі види хвороб нервових, спеціальні жіночі терпіння»³¹.

До того ж – жінки у Щипіорно були поставлені «в такі умови, де [вони] самостійно заробити не в силі і обов'язані існувати з чужої ласки»,

³⁰ ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.14, 20зв.

³¹ Прикметне, що 18 березня 1922 р. у таборі були скликані ще одні «організаційні» збори, присуття на яких поручник лікар Х.Сушко закликала відновити діяльність Союзу Українок у Щипіорно. Одним з наслідків роботи цих зборів стало обрання нового складу управи на чолі з О.Гудзій (див.: ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.40, арк.99-99зв.). У цьому зв'язку можна лише припустити, що в таборі була здійснена спроба творення ще однієї жіночої організації, але автор не має жодних даних про її діяльність, і напевно що ініціатори створення цього осередку все ж таки продовжували свою роботу в рамках вже діючого «Союзу українок» – *авт.*

усвідомлення чого було для таборового жіноцтва дуже болісним. Дехто з жінок виконував замовлення УМСА (робота з вишивання), і після комерційної реалізації цих виробів частина виручених коштів виплачувалась майстриням. Але очевидно, що не всі жінки мали відповідні уміння та могли скористатись цієї можливістю, відтак «Союз українок» просив у Міжнародного Червоного Хреста вжити заходів для урізноманітнення працевлаштування жіноцтва в таборі, що дало би можливість «заробити для себе і дітей, а може і підпомогти зі своїх заробітків наших студентів, що стремлять до науки і все тих же калік і хворих»³².

Нарешті, як вже зазначалось – у таборі перебувала ще одна категорія таборових мешканців – діти (78 осіб, у т.ч. – 36 немовлят)³³. Серед них були й сироти, які були об'єднані в «Школі бойскаутів», отримуючи все необхідне від УМСА. Цілком очевидно, що всі вони також потребували особливо пильної уваги з боку таборового «громадянства» і харитативних організацій, особливо з огляду на те, що їх денний пайок становив 160 грамів продуктів. Задля створення хоча би мінімально сприятливих умов для розвитку дітей дошкільного віку в Щипіорно була створена «захоронка» (дитячий садочок), а підлітки мали можливість відвідувати «Школу бойскаутів». Час від часу харитативні організації організовували видачу додаткових продуктів для дітей, які передавались «Союзу українок», члени якого готували з них страви на власній кухні. Невідомі добродійники зі Швеції перерахували Союзу 80 тис. марок польських (м.п.) для придбання молока для дітей .

Це було тим більш потрібним в силу того, що в таборі діти отримували такі продукти, які могли вживатись тільки дорослими, до того ж – досить часто на заміну визначених пайком видавались інші (горох, оселедці та ін.), які не могли бути з'їдені дітьми. Зрештою, стараннями харитативних організацій діти в таборі все ж таки були забезпечені триразовим харчуванням, але цього – очевидно ж – було недостатньо. У багатьох випадках «решта бажання їсти» для дітей «заливалась чаєм з сахарином і чорним хлібом», що було ще прийнятним для дітей дошкільного віку, але не для немовлят. Особливо непростим було становище із забезпеченням дітей молоком, на яке потребувала вся малеча в таборі. Зрештою, їх батьків весь час не полишав «страх, що ця допомога урветься», і що їм

³² ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.12.

³³ ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.12, 20.

доведеться бути «безсильними свідками повільної гибелі найдорожчих – єдиної утіхи нашої»³⁴.

Проте те, що такі побоюванні не були безпідставними – свідчило хоча би поступове згортання (у подальшому) діяльності УМСА в таборах, тому рада шукала й інших можливостей для збільшення числа жертводавців. Для цього нею було надіслано ще одного листа – до голови жіночої секції Українського Центрального Комітету в Польщі Олени Лукаевич – з проханням «о допомогу моральну – дружні взаємини і тісний контакт в спільній праці – вісті зі світу, часописи, журнали, книжки». Разом з тим у листі йшлося про невідкладну потребу надання й матеріальної допомоги для установ, організованих та утримуваних у таборі заходами «Союзу українок» («кухні, в якій вариться сніданок для дітей табору з продуктів», отримуваних від харитативних організацій; «захоронки для дітей дошкільного віку»³⁵. Крім того – заходами «Союзу Українок» у таборі були відкриті курси крою і шиття, а також «ручних робіт», нарешті – всі бажаючі могли навчитись «в'язати светри і другі вовняні вироби» (сировину для цього постачала таборова УМСА)³⁶.

Також у листі повідомлялось про організацію курсів українознавства для жіноцтва табору. Щоправда, на перешкоді їх успішному розвитку стояла «інертність, а може й злочин деяких жінок» більшої частини жіноцтва, бо із всіх жінок табору (135 осіб) погодились їх відвідувати лише 60 осіб. Але й серед цих «добровольців» було багато «непевних», так що, як зазначалось у листі «Союзу українок» до начальника таборового культурно-освітнього відділу, управа товариства могла поручитися лише за 20 постійних слухачок – членів Союзу. Тим не менш рада «Союзу українок» була переконана у конечній необхідності проведення цих курсів вже починаючи з 6 березня 1922 р. (пропонувалось проводити двогодинні виклади п'ять днів на тиждень у пообідній час)³⁷.

Вже невдовзі з'ясувалось, що «на курсах не можуть розпочати читання лекцій», і то внаслідок майже повної відсутності слухачок. З огляду на це рада вдалась до проведення роз'яснювальної роботи аби «переконати жінок про обов'язкове слухання лекцій і поважне відношення до них», але це не мало жодного успіху – вмовляння та переконування членів ради протягом місяця не були почуті таборовим жіноцтвом. Усвідомлюючи

³⁴ ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.12-12зв.

³⁵ ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.12зв.

³⁶ ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.13.

³⁷ ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.20зв.

«конечність хоч би й силою вбити в голови[...] і в серце вложити» жінкам «розуміння національної свідомості», які за чотири роки не спромоглися вивчити українську мову та виучити говорити на ній своїх дітей, рада Союзу звернулась до начальника групи інтернованих військ у Щипіорно генерала М.Безручка з проханням «допомоги в справі впливу на жінок табору – аби вони не мали жодних причин не учацати (не відвідувати – *авт.*) на курси українознавства»³⁸.

Але змусити жінок до відвідування курсів шляхом військового примусу було неможливо, що зрештою усвідомлювали й самі члени ради «Союзу українок». Зрештою, зібрати жіноцтво на курси українознавства все ж таки вдалось, але їх відвідуваність залишалась дуже низькою – покликаючись на свою зайнятість дітьми і роботою – переважна більшість жінок і надалі намагалась їх усіляко уникати.

Натомість значно успішніше просувалась справа зі збором благодійних внесків, які дозволяли товариству здійснювати власну статутну діяльність. З грошового звіту скарбника «Союзу українок» (за березень-квітень 1922 р.) можна дізнатись, що його матеріальні засоби акумулювались завдяки членським внескам (50 м.п. місячно з кожного члена Союзу), від продажу квитків з вистави «Безталанна» у березні ц.р. (30.091 м.п.), «дрібні пожертви при касі» (175 м.п.), від продажу програмок (2.330 м.п.). Допомогали Союзу й дехто з таборян, у т.ч. генерали М.Безручко і В.Петрів (обидва – 500 м.п.), полковник Г.Філіпович (100 м.п.); таборові службовці та представники благодійних організацій Вуків (1000 м.п.), міс Мей (5000 м.п.), міс Велс (5000 м.п.), польський комісар табору Щепанський (1000 м.п.). У графі прибутків фігурує й 6.260 м.п. – «від продажу горілки», 64.144 м.п. – за продані квитки на лотерею. Гроші збирались і через підписні листи (звичайно це приносило 2-3 тис. м.п.). Кошти вносили й невідомі добродійники (15.000 м.п.) – адресуючи їх «Союзу українок» через генерала М.Безручка³⁹.

6. Висновки

Отже, діяльність «Союзу українок» у таборах інтернованих вояків-українців Армії УНР була позначена значними здобутками, що виявились у наданні допомоги найбільш потребуючим категоріям вояцтва, а також

³⁸ ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.13.

³⁹ ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.13.

жінкам і дітям. З цією метою Союз організував збір коштів, як від окремих осіб, так і від організацій. Завдяки внескам жертводавців стало можливим дещо полегшити становище найуразливіших груп таборян, і зокрема – дітей, яким (немовлятам і малятам) було забезпечено хоч мінімально прийнятне для їх віку харчування, а також забезпечена їх цілоденна опіка у спеціалізованих закладах, створених «Союзом Українок». Все це стало можливим завдяки сприянню з боку харитативних організацій, які не шкодували коштів на благодійність, фактично уможлививши більш-менш нормальний побут у таборі жінок і дітей.

Значно ускладнювало роботу «Союзу українок» та обставина, що з числа жінок, які перебували в таборі, тільки одиниці мали вироблений національний світогляд (ця категорія жінок власне й творила таборіві філії Союзу), натомість переважна більшість таборянок зовсім не переймалась потребою його формування у себе. Думки цієї частини жіноцтва обертались здебільшого навколо важливіших – на їх глибоке переконання – питань (діти та проблеми їх побуту в таборі). Без сумніву – останнє було дуже важливим, але попри всю їх зайнятість – при бажанні завжди можна було знайти час для національно-громадських справ, наближуючи в такий спосіб себе до України. Готовність робити такі зусилля над собою виявляла лише меншість жіноцтва табору, які за роки визвольних змагань вже «почерпнула» від своїх чоловіків усвідомлення своєї приналежності до української нації.

Бібліографія:

- Bruski J.J., *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukrainńskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2000.
- Karpus Z., *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924*, Toruń 1997.
- Karpus Z., *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim w latach 1918-1921 w: Zapiski Kyjawsko-Dobrzyńskie*, t. V, Włocławek 1987.
- Karpus Z., *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim 1918-1921 Aleksandrów Kujawski. Obózy jeńców i internowanych 1918-1921*, cz. 1, Toruń 2008.
- Wiszka E., *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń 2001.

- Sribniak I., *Encyklopedia jeniectwa: ukraiński Aleksandrów*, Warszawa-Paryż 2018, (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24208>).
- Sribniak I., *Encyklopedia jeniectwa: ukraiński Łańcut*, Warszawa-Paryż 2018, (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24320>).
- Вішка О., *Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження*, Львів 2002.
- Колянчук О., *Українська військова еміграція у Польщі 1920-1939 рр.*, Львів 2000.
- Павленко М. І., *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умов перебування (1919-1924 рр.)*, Київ 1999.
- Сидоренко Н., *Національно-духовне самоствердження (у 3-х т.). Ч.ІІ: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924*, Київ 2000.
- Срібняк І., *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.)*, Київ-Філядельфія 1997.
- Срібняк І., *Непоказна звитяга (кілька епізодів з життя поручника армії УНР, лікаря Христини Скачківської-Сушко, 1919-1925 рр.)* в: „Наше життя”, Нью Йорк 2018, т. LXXV, ч.1, (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23484>).
- Срібняк І., *Інтимний вимір жіночого повсякдення в таборах інтернованих вояків-українців у Польщі (1921-1922 рр.)*, „Український історичний журнал”, Київ 2018, № 5, (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24962>).
- Срібняк І., *«Біда дивиться зі всіх закутків, а злидні плодяться з кожною секундою...» (допомогово-харитативна діяльність «Союзу українок» у таборі Щипіорно, Польща навесні 1922 р.)*, „Наше життя”, Нью Йорк 2018, т. LXXV, ч.7-8 (липень-серпень), (<http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24530>).